

Iz virovitičke prošlosti – prvo stoljeće u životu slobodnog grada

(Povodom sedamstadesete obljetnice Kolomanove povlastice)

I. Herceg Koloman podiže (1234.g) Viroviticu među svoje slobodne gradove

Nastajanje varoši ili gradova u ranom i razvijenom srednjem vijeku je vrlo dugi **gospodarski, društveni i pravni proces** u kojemu obično u prvim počecima ili nastajanju nema nikakvih pismenih podataka. To je, naime, doba kad je pismenost vrlo slabo razvijena, pa i u najvišim društvenim i političkim krugovima, te se stoga dnevni život odvija bez pismenih svjedočanstava.

No, da bi se neko **gradsko naselje** moglo stvarati, nužan je preduvjet da se javi za njim potreba, to jest gospodarstvu su potrebni takvi ljudi koji će biti **posrednici** između **vlastelina i njegova podložnika**. Budući da su i vlastela po Slavoniji počela svoje vlastelinstva davati u novčani zakup najranije u XII. ste., tek se od toga vremena po **čitavoj Slavoniji** – zemlji između Gvozda ili Petrove gore i Drave – pojavljuje potreba za gradskim posredničkim naseljima. Uvjetovano gospodarskom strukturom vlastelinstva, a ne vlasničkim odnosima na njemu, gradsko će se naselje stvarati jednako na vladarskom kao na plemićkom ili crkvenom posjedu, ali će ipak postojati razlika u **pravnom položaju** među različitim varošima, jer u načelu podložnik u varoši uživa veća prava.

Međutim, drugi vrlo važni **preduvjet** za stvaranje varoši jest dovoljan **broj ljudi**, ili možda točnije **suvišan broj ljudi na selu**.

Prema tome, varoši su se i u srednjovjekovnoj Slavoniji mogle stvarati tek tada kad je po vladarskim i plemićkim odnosno crkvenim vlastelinstvima bilo toliko ljudi da su se neki između njih odlučili poći u grad i – **kolonizirati ga!** Zato i jest u čitavom srednjoevropskom prostoru od Baltijskog mora do Dinarskih planina grad nastajao **kao posebno neseljačko naselje** unutar vlastelinstva zahvaljujući najviše **domaćim i stranim kolonistima**.¹

Kolonist je onaj **slobodan čovjek** (liber homo) koji donosi sa sobom na imanje na kojem se naseljuje svoju **slobodu** (libertas) ili svoje **pravno stanje**, a ono se sastoji u prvom redu u pravu i mogućnosti da slobodno iseli iz naselja² i nepokretne i pokretne stvari umirući ostavi kome hoće. Takvo pravo nije poznao dotadaš-

nji seljački svijet, jer seljak ne može ostaviti svome nasljedniku niti bilo kome zemlju koja pripada njegovu vlastelinu. Osim toga, on je preuzeo zemlju, selište od vlastelina u zakup, osim uz dužno novčano podavanje (to je poznata slavonska marturina ili kunovina), i uz neke druge obaveze (nerijetko tlaku, zatim darove, podvoze, težaštinu itd.), onako kako se s vlastelinom, dolazeći na njegov posjed, pogodio. Postojala je dakle razlika i u pravnom i u stvarnom položaju između podložnika **na selu** i onoga u **podgrađu** ispod vlastelinova dvora, ili u nekoj važnijoj luci, raskršću itd. jer ovaj posljednji neće živjeti od poljoprivrede već od trgovine i obrta.³

Zajamčena kolonistička sloboda kretanja i mogućnost ipak neke zarade u varoši bila je toliko privlačna da posvuda po Slavoniji niču najkasnije u XII. st. **jezgre** budućih varoških naselja, obično oko važnijih vlastelinskih središta. O nastajanju tih varoši nema, kako spomenusmo, pismenih podataka i to je razlog da se već u prvim slavonskim izvorima pojavljuju **varoška naselja** kao živi, gotovi, izgrađeni organizmi. Stoviše, ti prvi izvorni podaci potvrđuju logičku pretpostavku da je ono varoško naselje u kojem se skupio veći broj kolonista izborilo za sebe pravo na **vlastitu općinu!**⁴ Taj **sudac, vesnik** (villicus) ili, rekli bismo današnjim rječnikom **načelnik** (iudex), **starješina** (maior ville) nije još samostalan u sudstvu (priznaje obično vlast kraljeva župana one županije na kojoj se varoš nalazi), ali je za naselje u to doba bilo vrlo važno da prema vlastelinu nastupa kao organizirana cjelina i to bez obzira na to da li je vlastelin vladar, ili nije.

Stoga je zaista suvišno postavljati pitanje kad je koja od slavonskih varoši nastala! Gradovi ili varoši su mogle u Slavoniji, kao i svagdje drugdje po Evropi, **samo nastajati** i možda neke varoši postoje i stoljećima prije nego što o njima nešto doznajemo.

Prema tome, za **Viroviticu** se kao i za ostale slavonske varoši tek smije zapitati kad su stanovnici **»velikoga sela Virovitice«**⁵ došli u neposredan dodir s vladarom i kakve je posljedice imalo to povezivanje za jedno od najvećih i najvažnijih »sela« u Podravini? Vladar je, naime, obično nastojao **slobodnoj varoši** dati bolji **pravni položaj**.

O tim prvim dodirima između varošana slobodnih gradova i vladara na tlu srednjovjekovne Slavonije doznajemo 1198. g. kad je herceg Andrija nagradio zagrebačkog biskupa Dominika pravom da nad svojim zagrebačkim varošanima – a to su, kako se u povlastici kaže, »Ugri, Latini i Slaveni« – postavi **svoga suca**.¹⁶ Prema tome, zbog savezništva sa zagrebačkim biskupom, herceg žrtvuje slobodu zagrebačkih kolonista i mjesto da oni sami biraju svoga suca (kao što su to činili dotada), vladar prenosi to pravo na biskupa. Tako **biskupski Zagreb** koji je do tog vremena imao sve uvjete da postane prava vladarska prijestolnica u Slavoniji postaje –**biskupski grad** i ostaje takvim sve do 1850. g. kad su sve zagrebačke općine sjedinjene u jednu pod jednim zajedničkim imenom. Novi, mnogo povoljniji uvjeti za koloniste na tlu srednjovjekovnog Zagreba nastaju tek nakon tatarske provale 1242. g. kad Bela IV dopušta naseljenicima svoga dijela Zagreba (dakle građanima na desnoj obali potoka Medveščaka) da se presele na brdo Gradec (danas Gornji grad), osnuju ondje novo naselje i da se na brdu dobro utvrde. Tako nastaju uvjeti za novu slavonsku prijestolnicu, što **slobodna varoš na brdu Gradecu** zaista i postaje.⁷

Međutim, vladari iz dinastije Arpadovića, koji su vladali i u hrvatskim zemljama, nisu sve do tridesetih godina XIII. st. činili se, shvatili da bi u slavonskim građanima mogli imati dobre saveznike protiv sve opasnijih velikaša. Pogotovo to nije shvatio **Andrija II** (1205–1235) čiji su pogledi bili usmjereni na bizantsko prijestolje! Budući da mu je žena bila sestra tadašnjega bizantskog cara, smatrao je da mu neće biti teško doći se i vlasti na konstantinopolskom dvoru. Prevario se i to je imalo kobne posljedice po njega samoga. Neuspješna vanjska politika i mnogi nepotrební ratovi naglani su **njegove vitezove** da mu otkazu poslušnost. Andrija II se mora odreći svojih reformi i vratiti se na staro stanje.⁸ Osim toga, on će doskora vlast u **slavonskoj vojvodini** (ducatus Slavonie) prepustiti svojim sinovima, najprije starijemu **Beli**, a zatim i mlađemu **Kolomanu**. A sinovi će, posve razumljivo, nastojati u svom interesu organizirati vlast u svojoj »**kraljevini Slavoniji**« (regnum Slavonie), pa će **herceg (dux) Koloman** usto svim snagama pokušati otcijepiti svoj »regnum« od očeve Ugarske.

Tako je polovicom tridesetih godina XIII. stoljeća počelo za srednjovjekovnu Slavoniju **ново doba** koje će trajati sve do tatarske provale 1242. g. kad se smrću hercega Kolomana završava ovo zaista »zlatno doba« vlasti arpadovskih vojvoda u slavonskom dukatu.

Došavši dvadesetih godina XIII. st. u Slavoniju **herceg Bela**, Andrijin prvorođenac, odmah se povezuje sa slavonskim građanima. No, valja reći da su i sami građani tražili zaštitu pri slavonskom vojvodi. Tako su, na primjer, građani **Varaždina** 1220. g.⁹ potražili Belu da im potvrdi očevu povlasticu koja im je, kako tvrde, izgorjela. Bela je to rado učinio, jer kako u uvodu potvrđnice kaže, red je da vladar ispunjava pravedne želje svojih podanika.

Međutim, 1222. g. se Andrija II odlučio na korak koji će biti sudbonosan i za slavonsku vojvodinu njegovih sinova. Naime, on je, kako doznajemo iz potvrđnice pape Honorija III¹⁰, svojoj ženi Jolanti dao u »miraz« (in dotalicium) slavonski banat sa svim županijama na Dravi, počevši od Varaždina do Srijema¹¹, što je drugim riječima značilo da su one otuđene slavonskoj vojvodini njegovih sinova. Iako svoje pravo na ovaj »dar« ugarske kraljice, Jolanta i njezine neke nasljednice, neće

moći uvijek ostvarivati, ipak od toga vremena datira, koliko danas znamo, nastojanje budimskog dvora da osim hercega-prijestolonasljednika i žene, pa i majke ugarskih vladara imaju u Slavoniji svoju »dotu«. Kasnije će se ona još i povećati.

Ipak za hercega Belu nije bilo razloga da u svom dije-lu vojvodine ne vlada samostalno, neovisno prije svega od oca, ugarskog kralja, pa je zato herceg Bela odlikovao, na primjer, svoje **vitezove Klokočane** i nobilitirao, dakle dao plemenitost **križevačkim i zagrebačkim slobodnjacima**¹². S namjerom da posebno zaštititi južnu granicu svoje vojvodine prema Hrvatskoj kod Petrove gore, Bela je 1225. g. podijelio povlasticu slobodnog grada građanima **Perne**¹³. Ova podjela povlastica već postojećem naselju svjesni je hercegov korak učinjen zato da se u ovom kraju, uz **Petrinju**, podigne još jedno gradsko naselje na tzv. **vojničkoj cesti** koja je Panoniju spajala s Jadranom. Možda bi bilo važno spomenuti usput da se 1225. g. uz hercega Belu, u njegovoj pratnji, nalaze, uz ostale, zaladski i šomođski župani¹⁴, a to su upravo činovnici koji su pred nekoliko godina »dodijeljeni« ugarskoj kraljici. Uostalom, da je Bela uspio Podravinu s Međimurjem oteti utjecaju i vlasti ugarske kraljice pokazuju neke njegove darovnice zagrebačkom biskupu (darovanje posjeda Vertus¹⁵ u šomođskoj županiji i Bistrice i Otoka u Međimurju,¹⁶ tada u zaladskoj županiji).

Uoči dolaska Belina mlađeg brata **Kolomana** u Slavoniju položaj hercega se ipak pogoršava (što se opsega vojvodine tiče), jer je kaločki nadbiskup Ugrin kupio požešku utvrdu sa županijom (a to su kralj i herceg morali odobriti). On je namjeravao, kako tvrdi papa, početi na bosanske heretike.¹⁷

Kad je herceg Koloman naslijedio brata u slavonskoj vojvodini, nije bilo razloga da ne nastavi istu politiku prema slavonskim stanovnicima. U borbi za svoju vojvodinu treba i velikaše i crkvu i građanstvo i zato poput brata dijeli povlastice i uređuje odnose u vojvodstvu. Otac mu je zajedno s časti prepustio i sve kraljevske prihode po Slavoniji tako da je Koloman smio i mogao, ne obazirući se na dotadašnja kraljevska prava, dijeliti povlastice.

Posluživši se spomenutim pravom Koloman će 1231. g.¹⁸ podijeliti stanovnicima **vukovskog podgrada** posebne povlastice. Vodeći računa o zapovjedniku vukovske utvrde, Koloman doduše daje stanovnicima Vukovara pravo na izbor vlastitog načelnika (maior ville), ali ipak je taj gradski »starješina« morao u kriminalnim prijestupima (koji podliježu smrtnoj kazni) suditi zajedno sa zapovjednikom vukovske utvrde. Herceg je osigurao građane tek toliko da ih nitko bez prethodnog sudskog postupka ne može ukloniti iz varoši. Sloegiju potvrdio.

Već je pri podjeli povlastice Vukovaru 1231. g. u Kolomanovoj pratnji i šomođski župan Opoj, a to drugim riječima znači da **se i Virovitica** (tada na području spomenute županije) **ubraja među herceške posjede**. Borba oko stvarne vlasti nad slavonskom vojvodinom je po svojoj prilici bila žestoka jer sam Koloman 1232. g. priznaje da je njegov brat Andrija provalio s vojskom u Slavoniju, ali ga je on primorao na uzmak.

Virovitica je u takvoj situaciji hercegu Kolomanu bila neobično važna jer se nalazila na »velikoj vojničkoj cesti« (magna via exercitualis)¹⁹ koja je ugarske zemlje vezala s hrvatskima, a nije imala prirodnu zaštitu od napadača sa sjevera.

Prema tome, herceg Koloman pristupa 1232. g. svjesno privilegiranju **stanovnika Virovitice**, koje on zove

»*hospites nostri de magna villa Wereuche*«²⁰, gradu koji je ležao, kako spomenusmo, na najvažnijoj prometnici dravsko-savskog međurječja. Ne bi trebalo sumnjati u to da je Virovitica **vrlo staro naselje**, možda je postojalo i stoljeća prije nego što je od hercega Kolomana dobilo povlastice. Naziv grada je slavenskog porijekla i vjerojatno potječe od slavenske riječi – **vrata** (mala vrata), dakle naziv koji opravdava geografski smještaj naselja, ali i svjedoči o tome da su Slaveni i u ovom dijelu Podravine stvarali svoja naselja i organizaciju prije mađarskog organiziranog prodora. U prilog takvim tvrdnjama govori i postojanje »vesnikata« ili »županata« Novak u virovitičkom susjedstvu.²¹ U svakom slučaju Virovitica je 1234. g tako veliko naselje da je herceg zove – **veliko selo** (magna villa). Ali, u tom selu su sjedili **kolonisti** (hospites) kojima su nedostajale varoške povlastice i zato im herceg Koloman i uze posebnu »slobodu« (libertas), to jest **bolji pravni položaj** od onoga koji su dotad imali.

Već u prvoj rečenici svoje povlastice Koloman naglašava da slobodu daje kako sadašnjim građanima (tam ad presens existentibus), tako i onima koji će se kasnije naseliti u virovitičkoj varoši (quam supervenientibus).²²

Sloboda se sastoji:

1. u pravu da se potpuno slobodno naseljuju u varoši sa svim svojim stvarima i da mogu, isto tako potpuno slobodno, iseliti, zadržavajući pravo nad svim svojim stvarima. Dakako, nekretnine (dakle kuće i zemljišta) nisu smjeli otuđiti i zato su bili dužni prije iseljenja sve rasporediti kome god su htjeli.²³ To je uobičajena i vrlo razumljiva odredba u svim srednjovjekovnim slavonskim, ali i evropskim gradovima, koja nije dopuštala da se stranac, dakle negrađanin uvuče među gradske stanovnike kao vlasnik nekretnina. Stoga se u svim varoškim povlasticama izričito naglašava da se kupoprodaja varoških nekretnina mora izvršiti »po bijelom danu« (clara lucea), jer su sudjeli prodavača i njegovi rođaci imali preče pravo na kupnju od bilo kojega drugoga gradskog stanovnika.

2. Nakon što im je pismeno zajamčio slobodno naseljavanje i iseljavanje, Koloman potvrđuje i drugu osnovnu kolonističku povlasticu, naime, slobodno oporučivanje. »Osim toga dopustili smo im, bude li netko od njih na umoru, a nema (zakonita) nasljednika, može slobodno sav svoj imetak i sve što bude imao rasporediti kome god bude htio, bilo da (ostavi) svojim rođacima ili za spas duše.«²⁴ I to je bilo pravo koje su građani Virovitice uživali i prije 1234. g.

3. U trećoj odredbi herceg uređuje pitanje porezne obaveze građana prema sebi. Za razliku od podložnika na ladanju, na selu, građani plaćaju porez po »gruntu«, »dvoru« ili »kuriji«, kako nazivaju zemljišta na koja je gradski teritorij razdijeljen. Po svojoj prilici je veličina »kurija« ili »gruntova« bila različita i zato herceg određuje da će Virovitičani plaćati porez po »vratima« (porta) bez obzira na to nalaze li se na »gruntu« jedna ili više kuća i nastamba. Porez će iznositi 4 pondusa ili 20 denara i to u valuti koja se u gradu upotrebljava.²⁵ ova-ko određena visina poreza ne prelazi tako uobičajena porezna opterećenja slavonskih varoških stanovnika.

4. Ne čini nam se slučajnim da je Koloman upravo u pitanju **sudačke vlasti** nad virovitičkom općinom postupio drugačije nego nekoliko godina ranije u Vukovaru. Dok je ondje, kako smo vidjeli, »pravo mača«, to jest izricanja smrtno osude, morao varoški sudac podijeliti sa zapovjednikom tvrđave, ovdje, sasvim razumljivo,

Koloman neće ostaviti sudstvo šomoškom županu ili bilo kojem drugom ugarskom činovniku. Zato određuje: nijedan sudac ne može suditi u njihovim parnicama, osim **njihova načelnika** (villicus eorum) koji vremenom bude postavljen. Ne samo to! Ne želeći vjerojatno da sudac samovoljno presuđuje, Koloman određuje da će zajedno sa sućem suditi **zapresegnuti građani prisežnici** (cum civibus ville eiusdem iuratis) koji će za svoj sudački posao biti posebno pripremljeni.²⁶ Naime, prisežničku će službu uz suca smjeti vršiti samo onaj građanin koji položi zakletvu (vrlo vjerojatno da će pošteno suditi). Po ovoj se odredbi lako može razabrati da do toga vremena nije u Virovitici bilo »prisežničkoga kolegija«, već je bez sumnje vrhovnu sudačku vlast imao šomoški župan, naravno zajedno s virovitičkim načelnikom. Ovo izvanredno pravo virovitičkog suca da sam presuđuje u svim, pa i kriminalnim sporovima, bilo je jedan od najvažnijih preduvjeta za kasniji uspješni razvitak varoši. Budući da je za neko naselje u srednjem vijeku najvažniji samostalni pravni položaj, Koloman namjerno odlikuje takvom povlasticom ovo varoško naselje koje je do tog vremena bježalo vlasti slavonskih hercega. Takva je povlastica ostala temeljem varoške autonomije tokom čitava srednjeg vijeka i najviše je pridonijela očuvanju varoške slobode i u doba kad slavonski hercezi nisu više Viroviticu ubrajali među svoja naselja.

5. Budući da je Koloman, kako smo se mogli uvjeriti, svu vlast prenio na virovitičkog načelnika, trebalo je posebnim odredbama utvrditi ne samo način njegova **izbora**, nego i načelnikov odnos prema hercegu. Zato je Koloman građanima i dalje ostavio dotadašnje pravo izbora **načelnika** ili **starješine** (maior ville), dopustivši da građani i dalje za to mjesto izabiru jednoga **građanina između sebe** (unum ex ipsis). Virovitičani će birati načelnika potpuno samostalni i prema svojoj volji (quem voluerint). Izabranog će starješinu potvrđivati sam herceg (nos confirmamus). Koloman ide u pitanju načelnika i dalje jer dopušta građanima da slobodno odluče hoće li nakon islužene godine dana (probato annuatim termino) ostaviti za načelnika istoga čovjeka ili će ga skinuti i izabrati drugoga.²⁷

Stječe se dojam da je nekim virovitičkim građanima bilo naročito stalo da se izbor načelnika ograniči na ljude iz samoga naselja jer u nekim drugoslavonskim varoškim povlasticama nema, s obzirom na izbor, nikakva ograničenja.²⁸ Ili bar ono nije tako jako naglašeno kao u Virovitici.

A i hercegsko pravo potvrđivanja načelnika je po svojoj prilici samo formalno. Nema sumnje, međutim, da herceg namjerno takvo svoje pravo unosi u povlasticu kako ne bi izgubio vezu s tim svojim vrlo važnim naseljem u Podravini. Jer u to vrijeme od Varaždina do Vukovara nije bilo nijedne druge slobodne herceške varoši, a postojala je opasnost da ugarski kralj ponovno preputi svojoj ženi čitavu Podravinu na upravljanje.

6. Među osnovna prava kolonističkih slavonskih naselja ubrajalo se i **oslobođenje od plaćanja tržnih pristojbi** tada kad Virovitičani putuju sa svojom robom izvan svoga grada po svijetu. Zato Koloman određuje: **Virovitičani neće biti dužni plaćati tribut na bilo kojem stranom mjestu.**²⁹

Za pojmove srednjega vijeka stranac je svaki onaj čovjek koji ne pripada virovitičkoj općini, pa oprost vrijeđi bez sumnje ne samo za Slavoniju, nego i za sve ostale zemlje koje su tada pod krunom sv. Stjepana. Upada u oči da se od plaćanja poreza oslobađaju ne samo trgovci, nego »oni«, dakle općenito stanovnici Virovitice, što

je novi dokaz da je u »velikom virovitičkom selu« bilo stanovnika koji su se bavili i prehranjivali – poljoprivredom. U onom kraju nije drugačije ni moglo biti. Nema sumnje da je količina zemlje koju su stanovnici varoši posjedovali izvan varoši bila tolika da su ih banovi i vladari smatrali – **kmetovima!** Stoga su ih, kako ćemo se odmah i uvjeriti, i opterećivali tipičnim kmetkim podavanjima i obavezama. No, ne bi trebalo to poljodjelstvo stanovnika »velikog sela« smatrati nekim manje vrijednim poslom, a njih same nekim poniznim kmetovima! Naprotiv, poljoprivredni su se proizvodi vjerojatno vrlo dobro prodavali i zato i jesu zahtijevali od hercega da ih oslobodi od plaćanja tržne pristojbe ili »trgovine«, kako se ta pristojba ponekad zove u hrvatskim jezikom pisanim izvorima.

7. Potvrđivši tako u nekoliko odredaba uglavnom dotadašnji pravni položaj virovitičkih hospita, Koloman će u nastavku povlastice dodati još neke odredbe s ciljem da općina po pravima svojih stanovnika bude što bliža ostalim slavonskim gradovima. Zato herceg u povlastici nastavlja: »Nadalje, određujemo dopustivši im da nisu dužni (služiti) s konjima i kolima, (služba) koja se naziva **podvoz** (qui povos vocantur), niti su dužni vršiti **poštansku službu** ili davati bilo kakve **živežne namirnice**, osim (službu) **jedan dan (tlake)** uime »dara«; i nisu dužni davati banu živež koja se zove »**zalužina**« (que zalusine vocantur).³⁰ Ovo oslobođenje od dotadašnjih obaveza prema hercegu ili slavonskom banu neobično je dragocjeno svjedočanstvo o, izvan svake sumnje, **prastarim obavezama** slavonskih podložnika. One potječu – pogotovo što se radnih obaveza tiče – još iz razdoblja u kojem su se dužnosti kmetova prema vlastelinu sastojale u tlaci, dakle, u radu na vlastelinstvu bilo u ratarskim ili nekim drugim poslovima. Stanovnici Virovitice su do tog vremena bili vrlo vjerojatno vladarski (ili možda herceški) poštari i prevoznici, pa ih herceg Koloman sada namjerno oslobađa tih neugodnih dužnosti. Rješava ih također obaveze davanja svih živežnih namirnica i namjerno ostavlja, gotovo simbolično, jedan radni dan u ime tzv. darova. Sve to ne može značiti drugo nego da Koloman živo želi da se Virovitičani što više posvete obrtu i trgovini, da se, rekli bismo, što više »odlijepe« od zemlje i postanu pravi gradski stanovnici.

Međutim, i uz najbolju hercegovu volju malo je bilo vjerojatno da će ovako zamišljena »preobrazba« stanovnika »velikoga sela« od »polupoljoprivrednika« do pravoga građanina uspjeti. Kao ni danas, tako se i u srednjem vijeku **ekonomska podloga života** nije dala mijenjati od danas na sutra! Zato, po svoj prilici, nije mnogo pomagala ni Kolomanova povlastica, iako je odličan pravni položaj koji Virovitica 1234. g. dobiva, stavlja naselje među prve slavonske varoši. Samostalno suca ima tada još samo **Varaždin**, jer u **Perni** herceg sam ima pravo postavljati »branitelja«³¹ u **Zagrebu** je, kako smo se mogli uvjeriti, suca postavljao biskup, a u **Vukovaru** sude zajedno načelnik i zapovjednik utvrde.

Prema tome, 1234.g. postavljena je zaista čvrsta pravna osnova za dalji društveni i gospodarski razvitak Virovitice u srednjem uvjeku. To što to ona, čini se, ipak nije iskoristila nisu krivi slavonski hercezi!

Jer hercegu smijemo 1234. g., čini se, prigovoriti tek jedno: zašto nije Virovitičanima – kad ih je već toliko odlikovao – dao **pravo održavanja godišnjih i sedmičnih sajmovi!** Možda se, uostalom, u tom trenutku nije od strane hercega i samih građana na to pomišljalo, po svoj prilici zato što ni sami građani nisu bili odveć zainteresirani za trgovački promet u vlastitu gradu.

No, moguće je da su se godišnji sajmovi i održavali samo što herceg nije smatrao potrebnim to u svojoj povlastici posebno označiti. Kao da su i stanovnici Virovitice i herceg bili prezadovoljni da je uspostavljena međusobna veza i stoga su zajednički u povlastici utvrđivali one pravne norme koje je herceg smio dati jer nisu vrijedale ničija prava.

Svjestan da bi zbog prilika koje su tada vladale u arpadovskoj porodici Virovitičanima netko (prije svega budimski dvor) mogao osporavati njegovu povlasticu, Koloman je izdao privilegij koji je dao zapečatiti svojim pečatom (litteras nostras sigilli nostri munimine roboratas dare concessimus).³² To je učinio pošto je prije toga dobio pristanak i posavjetovao se (consensu et consilio) sa svim svojim »kmetovima«, dakle sa svojim dostojanstvenicima, naime, banom Julom i njegovim sinovima Julom i Nikolom, zatim sa šomoškim županom Opojem i još nekim drugim svojim doglavnici-ma.³³

Čini se, štoviše, da je hercegu Kolomanu bilo naročito stalo do Virovitice, jer je 1239. g. nagovorio slavonskog velikaša Drugana sina Bajlatovog neka mu ustupi svoje vlastelinstvo koje se tada nalazilo uz **njegovu Viroviticu** (vicina cuidam predio suo nomine Werejche). On, Koloman će mu za uzvrat dati »neku zemlju šomoške utvrde zvanu Toplica u Gariću« (to jest neku zemlju oko današnjeg Daruvara³⁴). Kralj Bela IV, koji se odlično slaže sa svojim bratom Kolomanom, potvrđuje Kolomanovu zamjenu na bratov posebni zahtjev također svojom ispravom zapečaćenom svojim dvostrukim pečatom.

II. Virovitica postaje kraljičin slobodan grad

Tako dugo dok su braća **Bela IV i herceg Koloman** nakon očeve smrti (Andrija II umro je 1235. g.) zajednički vladala, virovitička povlastica kao ni novi položaj njezinih stanovnika nije bio ugrožen. Utoliko više što i herceg Koloman uzima 1237. g. naslov **rex** (dakako rex Slavonie)³⁵ i zadržava Slavoniju kao svoj posjed.³⁶

S namjerom da podigne građanstvo Slavonije Koloman će prije 1242. g. podijeliti pravo slobodnog kraljevskog grada još i **Petrinji** (1240. g.)³⁷ i **Samoboru** (prije 1242. g.).

Njegova smrt (umire od rana zadobivenih u borbi s Tatarima 1242. g.) dovodi njegovu slavonsku kraljevinu u vrlo težak položaj, jer se sa svih strana javljaju vitezovi i ratnici koji od Bele IV zahtijevaju nagradu za usluge učinjene za tatarske provale. Narušena je cjelovitost slavonske vojvodine, odnosno kraljevine, otuđuju se ne samo posjedi nego i utvrde i čitave županije. Među ostalim, proširuju se ponovno južnougarske županije zaladska i šomoške preko Drave (ova posljednja sve do Garića).

Bela IV je nemoćan, iako valja priznati da one slobodne varoši koje je privilegirao njegov pokojni brat ne dira, već ih nastoji sačuvati u istom položaju kakav su dobile ranije. Ali, kad su mu se za nagradu prijavili, na primjer, braća **Filip i Detrik** koji su za njega obranili i sačuvali, kako sam priznaje, kalničku utvrdu, onda mu nije preostalo drugo, nego da ih nagradi.³⁸ Ta Bela IV otvoreno priznaje da protiv njega nisu u Slavoniji bili samo Tatari, nego i neki slavonski »nevjernici« (infidels). No, četrdesetih godina XIII. st. Belino je poštovanje prema pokojnom bratu ipak još toliko jako da su kraljeve darovnice ograničene ili na ošasne ili na nevjerničke zemlje. Jedino se 1245. g.³⁹ odlučio darovati

rakovečki kastrum koji je pokojni herceg Koloman kupio od bana Ochuza.

Nema sumnje da je Bela IV morao svojoj ženi ugarskoj kraljici **Mariji** prepustiti vlast i u Slavoniji, pa je tako i Virovitica s ostalim podravskim krajevima ponovno postala kraljčina »dota«. Zato on izdaje **Virovitički** 1248. g. **novu povlasticu!**⁴⁰ Točno je, doduše, da se ona nijednom rječju ne osvrće na Kolomanov privilegij iz 1234. g. ali to je bez sumnje zato što priznaje njezin osnovni sadržaj. Kraljica jednostavno nije imala namjeru mijenjati osnovne kolonističke slobode koje su građani dobili, jer da je to namjeravala učiniti, morala bi to u novoj povlastici i spomenuti.

Uostalom, kraljica izričito naglašava da **svojim građanima Virovitice** (hospitibus nostris de Wereuche) daje iste onakve povlastice kakve su stanovnici Segusta (Segest) dobili od ugarskog kralja.⁴¹

Povlastica koju kraljica daje građanima odnosi se tako na tadašnje građane kao i na one koji će se u Virovitiču ubuduće naseliti.⁴² Kako je, po svojoj prilici, pristala da se način dotadašnjeg izbora načelnika i njegova prava u sudstvu ne mijenjaju, nije smatrala potrebnim spomenute odredbe unositi u svoju povlasticu. No čini se da nije bila zadovoljna s malim porezom koji su dotad plaćali građani kraljevskoj blagajni i zato taj dio Kolomanove povlastice – mijenja. Naime, ona obavezuje virovitičku općinu da joj godišnje na Miholje pošalje po čovjeku koga će pona poslati odnosno nad gradom postaviti – 40 maraka, ali ugarske monete!⁴³ Šteta što nam nije poznat broj kuća ili »gruntova« da bismo mogli izračunati je li ova svota koja nam se za XIII. st. čini vrlo velika (to je 8000 denara!) bila građanima veći teret od dotadašnjeg hercegskog poreza po pojedinom gradskom zemljištu. Pretpostavljamo da jest jer bi tadašnja Virovitica morala imati 400 kurija ili »gruntova« da bi taj veliki porez bio pokrit ranijom svotom od 20 denara po kuriji.

No, to nije bilo sve! Dok je herceg Koloman oslobodio stanovnike Virovitice od svih naturalnih podavanja (pa i takvih kao što su pogače ili jaja!), kraljica neće o takvom oslobođenju niti čuti. »Osim toga, u ime živeža dužni du nam godišnje dati šest stotina pogača, šest uskrnih volova, sto kokoši, šezdeset kablova vina i sto žita.«⁴⁴

Prema tome, kraljica se ponaša kao da pred sobom ima poljodjelce, kmetove koji uopće nisu dobili nikakva oslobođenja i povlastice. Bilo bi zanimljivo utvrditi da li je kraljica Marija (i ostale ugarske kraljice koje su u XIII. i XIV. st. držala Virovitiču) zaista utjerivala ovako velika naturalna podavanja. S obzirom na to da kraljica Marija ima pod svojom vlašću i požešku županiju, a sin Bela IV herceg Bela će tek šezdesetih godina doći u Slavoniju, bit će točna pretpostavka da je Marija zaista zahtijevala privilegijem utvrđena podavanja.

No, valja priznati da je kraljica mislila i na gospodarski napredak virovitičkog naselja. Ona je u povlastici odredila **poseban teritorij** koji je dala vrlo detaljno omeđati. Poistovjetivši virovitičku županiju s varoši, **F. Šišić** je mislio da je podijeljeni posjed bio tako malen zato što je to stvarno bilo samo »virovitičko vlastelinstvo« koje se zbog susjednih posjeda i nije moglo širiti.⁴⁵ Takve tvrdnje nemaju oslonca u izvornom materijalu. Kraljica ističe da spomenuti teritorij daje **građanima** (o virovitičkom županu nema u povlastici niti riječi) i to zato da bi sadašnji stanovnici-Virovitice kao i oni budući imali što sigurniji i bolji boravak u varoši.⁴⁶ Na kraju kraljica naziva svoju povlasticu –odredbom (huius nostre ordinationis series), pa već

ta terminologija dopušta pretpostavku da je kraljica smatrala 1248. g. svoju »odredbu« nadopunom Kolomanove povlastice. Uostalom, možda herceg Koloman nije ni mogao 1234. g. rješavati pitanje varoškog teritorija.

Još 1257. g. kraljica Marija sama drži Virovitiču u svojoj vlasti i zato šalje na jednu raspravu u Budim **virovitičkog načelnika Vilanta** da bude pristav u parnici što ju je vodio kraljičin dvorski sudac magistar Mauricije s kraljičinim predijalom iz Virovitice.⁴⁷

Ovaj podatak o načelniku, i još više o **virovitičkom predijalu** neobično je zanimljiv jer upućuje na zaključak da je kraljica i na malom virovitičkom prostoru organizirala **vojničku službu**. U XIII. st. su, naime, predijali vitezovi koji sjede na kraljevskim zemljama od kojih ili vrše vojničku službu ili plaćaju poseban porez.

Čini se da je 1263. g. Virovitica došla opet pod vlast **hercega Bele** (najmlađeg sina kralja Bele IV), koji je te godine, kako zaključujemo po potvrđnici pape Urbana IV, dobio od oca vlast nad »krajškim« ugarskim županijama, među ostalima i nad zaladskom i šomodskom županijom koje su obuhvaćale i dio Podravine.⁴⁸ Kraljica Marija se tada morala zadovoljiti požeškom županijom.

Najkasnije 1269. g. herceg Bela ima i stvarnu vlast nad Virovitičkom. Spomenute godine,⁴⁹ naime, dolaze pred njega, kako sam priznaje, **»naši građani iz Sv. Ambrozija«** (vjerojatno Amruševac)⁵⁰ moleći ga da im da isto pravno stanje (libertas) kakvo uživaju »njegovi građani Virovitice« (hospites nostri de Veröze). Upravo ova podjela povlastice »selu Sv. Ambrozija« dokazom je da je kraljica Marija 1248. g. priznala Kolomanov virovitički privilegij. Naime, herceg Bela također oslobađa »hospite Sv. Ambrozija« od sudbene vlasti virovitičkog župana (a iurisdictione comitis de Veröcze), dakle, i novi su hercegovci građani imali otad pravo izabirati svoga načelnika (villicum) i to jednoga građanina između sebe. No, da je opet riječ o jednom naselju koje je u doba privilegiranja »veliko selo« proizlazi iz dalje hercegovce odredbe: stanovnici će Sv. Ambrozija otad davati hercezima 10 maraka, od sada, također hercegu, 34 marke i to u banskim denarima. I herceg na kraju povlastice prijeti: ukoliko mu stanovnici Sv. Ambrozija ne plate točno na Stjepanje dužnu svotu, za osam će dana platiti za kaznu – dvostruko!

Stoga smijemo zaključiti da su se hercegu obratili neki podravski podložnici, kmetovi, naseljenici oko crkve sv. Ambrozija koji su zaželjeli da imaju isti pravni položaj kao njihovi susjedi u Virovitiču. Herceg Bela pristaje, jer, na kraju, dopustivši da biraju svoga načelnika nije ništa izgubio, nego je na račun virovitičkog župana gotovo udvostručio svoj prihod iz Amruševca! Ali, i opet ostaje otvoreno pitanje da li su ovi hospiti iz sv. Ambrozija ikad došli u priliku da uživaju svoju povlasticu koju im je herceg dao tek nekoliko mjeseci prije smrti. Protiv nje su se sigurno digli **virovitički župani** čije je područje moralo biti u XIII. st., u usporedbi s drugim slavonskim županijama, zaista malo. Tako je ova Belina povlastica **prvi spomen virovitičkog župana**! A formiranje **virovitičke županije** ne može značiti drugo, nego da je najzad okrunjen uspjehom pokušaj hercega Kolomana da se ovaj dio Podravine izdvoji iz šomodske županije i tako čvrsto poveže s hercegškim i kraljičnim posjedima i županijama u Slavoniji. Kasnije će doduše Amruševac, kako nas obavještava **J. Bösendorfer**,⁵¹ pripadati baranjskoj županiji, no za formiranje virovitičke županije je bilo neobično važno da se pod vlašću župana skupi što više zemlje s ove strane

Drave. Međutim, herceška povlastica nije Amruševac mogla pretvoriti u varoš! Bolji pravni položaj sam po sebi nije mogao utjecati na bolji gospodarski položaj. I to ne samo zato što su se, kako pretpostavljamo, »uzdizanju« kmetova među građane morali protiviti virovitički župani, nego i zato što je materijalna podloga života ovih kmetova ostala i dalje – **ratarstvo**, a na varoš je svaljen, zbog povlastica, dvostruko veći teret. Jer herceg se izdajući povlasticu nije pobrinuo da olakšicama u trgovačkom prometu (kao kod Virovitičana) omogući stanovnicima Amruševca veću zaradu kojom bi mogli namiriti njegove zahtjeve. Tako i zato se bez sumnje u selu vrlo brzo sve vratilo na staro stanje, ako je, kako spomenusmo, povlastica ikad provedena u život.

Burne sedamdesete godine XIII. stoljeća donijele su i promjene u vlasti nad varoš i županijom virovitičkom. Kralj **Stjepan**, sin i nasljednik Bele IV, umire 1272. g. već nakon dvogodišnje vladavine tako da malodobni sinovi Ladislav i Andrija mjesto kojih preuzima vlast majka, kraljica udovica **Elizabeta**, koja, razumije se, vlada i u vojvodini Slavoniji. Izdajući potvrđnicu virovitičkim plemićima Damaši i Tomi (nobiles de Buch. . . in comitatu Werece) za neku zemlju Lužane koju im je dala u zamjenu još kraljica Marija, Elizabeta posebno u uvodu izdane isprave ističe da je nakon smrti njezina muža kraljevstvo stradavalo od vanjskih neprijatelja i svada velikaša.⁵² Ova kraljicina povlastica za virovitičke plemiće važna je zbog toga što iz nje doznajemo prava virovitičkih plemića sedamdesetih godina XIII. st. Naime, nije bilo svejedno hoće li Elizaeta – protivno svome tastu pokojnom kralju Beli ili njegovu sinu, također pokojnom Stjepanu – priznati plemićima pravo oporučivanja! Budući da je Elizabeta, kako se po svemu čini, htjela što više učvrstiti svoj položaj u Slavoniji, ona je i virovitičkim plemićima dopustila da u slučaju pomanjkanja zakonitoga nasljednika svoje posjede ostave za dušu ili prodaju kome god hoće. Dakako, ona je kao vladarica zadržala nad njihovim posjedima vrhovništvo (ius domini principalis). Preputila je također spomenutim plemićima trećinu marturine ili kunovine njihovih podložnika, a oslobodila ih je i od dužnosti da dolaze »preko Drave na sud gospodina kralja ili bilo kojega drugoga sucas«. To je značilo da su **virovitički plemići** otad pripadali pod sud slavonskog bana. Dodala je da nijedan stranac ne može na sudu protiv njih svjedočiti.

Čini se, međutim, da je kraljica Elizabeta počela bez ustručavanja zloupotrebljavati svoju vlast u slavonskoj vojvodini. Ona je, kako je u jednom pismu »najdražoj svojoj majci« optužuje sin Ladislav, protiv pravde i Boga ne samo držala posjed zagrebačkog biskupa **Vašku** (na Dravi), nego ga je navodno i opustošila. Ako je biskup zbog toga kazni crkvenom kaznom, prokletstvom, sama će snositi posljedice, jer je on kao kralj dužan štiti biskupska prava.⁵³

No, Elizabeta se nije dala smesti. God. 1280. proširio je zagrebački biskup Timotej tužbe na nju i iznio ih papinskom poslaniku Filipu koji je tada boravio u Ostrogonu. Njezini, kraljičini »**ljudi iz Virovitice i Lipove**« (homines de Vereuche et de Lipoa)⁵⁴ opiru se plaćati dužnu desetinu zagrebačkom biskupu i zato neka ih čazmanski prepozit opomene ili natjera na poslušnost.

U novoj opomeni istoga papinskog poslanika Filipa upućenog gvardijanu virovitičkih franjevacu 27. rujna 1280.⁵⁵ doznajemo još neke pojedinosti o tom »neposluhu«. Biskup se potužio da osim obiju varoši, Virovitice i Lipove, desetinu ne plaća i čitava virovitička županija (et comitatus eiusdem) i to zato što su njezini

stanovnici iskoristili ratne prilike u ovim krajevima prošlih godina. Gvardijanu je javljeno da u Virovitici vode buntovnike **suci** (iudices) pa mu papinski poslanik zato i nalaže neka »suce i ljude« (iudices et homines) oštro opomene na poslušnost.

Ali, istini za volju treba reći i to da Virovitica do toga vremena nije uvijek pripadala pod crkvenu vlast zagrebačkog biskupa već se za to područje vodila borba između zagrebačkog i pečujskog biskupa. Uostalom, možda je takav kraljičin postupak odgovor na Ladislavov odnos prema zagrebačkom biskupu. Njemu je kralj dao upravo u to vrijeme Garić (1277. g.)⁵⁶ i Garešnicu (iste godine)⁵⁷ i to oba posjeda u »vječni posjed«. Obje darovnice potvrđuje i spomenuti papinski poslanik Filip.

Pa ipak, čazmanski prepozit nije mogao papinskom poslaniku javiti povoljne vijesti. On je pošao do »buntovnika« i tri puta ih je opomenuo, ali kad ga nisu poslušali, u čazmanskoj je crkvi proglasio svečano **izopćenje** nad **virovitičkim i lipovečkim načelnikom i nad dvadeset i četvorice njihovih općinskih vijećnika i prisežnika** (de Vereuche et de Lipoa villicos et cum eis viginti quatuor utriusque maiores, seniores et iuratos).⁵⁸ Magister Jakob točno opisuje kako je to proglašenje izvršio: nakon evanđelja zvonila su najprije sva zvona i zapaljene su sve svijeće, a zatim su svijeće pogasene i tako je »nad čitavu zemlju starije gospođe kraljice bacio crkveno prokletstvo!« Budući da Virovitica tada još nije imala notara, Jakob je dao ispravu o izopćenju sastaviti u čazmanskom kaptolu i zatim javno pročitati na pojedinim dijelovima kraljičina posjeda, dakle u varošima i po županiji. Na kraju se pisma prepozit Jakob izpričava papinskom poslaniku što ga o izopćenju izvještava tek tada (8. studenoga), iako je izopćenje proglasio na Sve Svete, ali vremena su tako nemirna da to nije mogao ranije učiniti.

Elizabetinim su se podložnicima rado pridružili i neki slavonski velikaši koje su predvodili sinovi bana Henrika Gisingovca, **ban Nikola i knez Henrik**, pa je i njih zbog toga 1281. g. zagrebački biskup Timotej prokleo i to »u Virovitici, u franjevačkoj crkvi, koja je sagrađena na čast blažene djevice Marije«. Ovu novu ekskomunikaciju potvrdio je i ostrogonski nadbiskup Lodomerij.⁶⁰

Uza sve to nije Elizabeta niti iduće, 1282. g., popustila. Nazivajući se i »starijom kraljicom« Ugarske, proširuje svoju vlast nad čitavom vojvodinom, ali i nad Bosnom i Mačvom tako da se u jednoj ispravi naziva »ducissa totius Sclavonie«, ali i »de Machou et de Bosna«.⁶¹

Najzad je ipak kraljica Elizabeta pod sinovljevim pritiskom morala popustiti. Potkraj 1283.g. boravi sama u Virovitici i svojom javnom ispravom priznaje da je činila nešto što nije bilo u redu. »Želim da sadržajem ove isprave dođe do znanja svima (ovo): vjerujući da nam pripadaju, za naše smo vladavine, **ubirali desetine slobodnih gradova Virovitice i Lipove** kao i **čitave virovitičke županije** i to tako plodova i vina kao i kunovine, poreza, trgova i luka. Premda je također časni otac Timotej, božjom milošću zagrebački biskup često zahtijevao da ih vratimo, nismo mu u toj stvari do sada popustili.«⁶² No, sada je, nastavlja kraljica Elizabeta, u svojoj javnoj ispovijedi, ispitujući redovnike i neke druge duhovne osobe, doznala istinu jasnije od danjeg svjetla kao i druge vjerodostojne osobe da su desetine »pravo i vlasništvo časnog oca Timoteja zagrebačkog biskupa i njegove crkve.«⁶³ Kraljica neće više opterećivati svoju savjest i ugrožavati spas svoje duše i zbog toga u potpunosti i sa svim pravima vraća biskupu

»iste desetine plodove, vina, marturine, tributa, trgova i luka, rečenih slobodnih gradova kao i čitava kotara grada Virovitice«⁶⁴. Ona ostavlja biskupu sve spomenute desetine u miru i bez ikakva prigovora. Što više, dobrovoljno obećava da neće više zbog njih smetati niti Timoteja niti njegove nasljednike, a neće također dopustiti da to netko drugi učini. I na kraju, da bi njezina odluka o desetinama bila vječna i neokrnjiva, obećava da će zamoliti svoga predragog sina kralja Ladislava i njegovu ženu (Elizabetu) da i oni potvrde njezinu odluku. Elizabetina »ispovijed« izdana je 18. studenog 1283., a predragi sin Ladislav hvali doista majčino vraćanje desetine, ali tek 7. lipnja iduće, 1284. g.⁶⁵ U prvom pismu, izdanom, kako spomenusmo, 7. lipnja, Ladislav vrlo hladno, bez suvišnih riječi izlaže uzrok majčina spora sa zagrebačkim biskupom, izlaže kako mu je Elizabetina isprava dana na potvrdu, pa je on i potvrđuje pohvalivši ipak na kraju majku da je postupila pravedno i hvalevrijedno. On ovu nagodbu potvrđuje i zato da zagrebački biskup ne bi i dalje trpio štete.

Međutim, drugo Ladislavovo pismo javnosti puno je pohvale i sinovljeve ljubavi koja nalazi isprike za nedavni majčin nezakoniti postupak. Ona je to, naime, činila zato što su je na to nagovorili ljudi koji nisu poznavali istinu! Kralj to sada zajedno s majkom ispravlja te uz potpunu suglasnost svih svojih dostojanstvenika također vraća desetine zagrebačkom biskupu.⁶⁶ Pa ipak prijetnje koje na kraju ovoga drugoga pisma dodaje svjedoče da vladar vaš nije bio sasvim uvjeren u pravo zagrebačkoga biskupa na virovitičke desetine! Kao da takvo pravo uopće može ovisiti o kraljevoj volji, a ne o postojećim zakonima i običajima, Ladislav prijeti onome tko bi se ponovno usudio otuđiti biskupsko pravo na virovitičke desetine – kraljevskom srdžbom ili osvetom (indignationem seu regiam ulcionem se noverit incursurum). Koliko ova isprava odražava zapravo slabost Arpadovića u posljednjim desetljećima XIII. stoljeća! Ne treba niti posebno naglašavati da je Ladislavova isprava izdana na molbu zagrebačkoga biskupa Timoteja.

Ladislavovo pismo je također svjedočanstvo o još uvijek nesređenim odnosima u slavonskoj vojvodini, a na takav zaključak upućuju i ponašanje kraljice Marije. Jer se ona doduše odlučila vratiti zagrebačkom biskupu desetinske prihode, ali je zadržala biskupsku Vašku. Nije se bojala, kako kaže njezin sin, ni Boga ni njegovih opomena.⁶⁷

No, napokon su i majka i sin uvidjeli kako dalji otpor zagrebačkom biskupu donosi vrlo mnogo neprilika čitavoj zemlji, pa su se s njim izmirili. »Tako se je na koncu godine 1284. izmirla kraljevska porodica sa zagrebačkim biskupom; u isti čas nema više Petra Pakraččkoga kao bana čitave Slavonije, tu čast vrši odsad opet Ivan Gisingovac, dok mu je brat Nikola postao palatinom.«⁶⁸ Upravo ovo vraćanje Gisingovaca na vlast u slavonskim i ugarskim županijama odnosno zemljama bilo je odlučno i za dalju sudbinu Virovitice. Budući da je moćne velikače zaštićivao i kralj Ladislav i njegov suparnik Andrija III Mlečanin – koji je od 1286. g. osporavao Ladislavu pravo na prijestolje, četvero braće Gisingovaca (vesprimski biskup Petar, zatim Ivan, Nikola i Henrik) imaju sada tako istaknuti položaj da ih više nitko ne može maknuti.⁶⁹ Pokazalo se to sasvim jasno nakon smrti kralja Ladislava (on je umoren 10. srpnja 1290) kad su se Gisingovci pomažući novoga vladara Andriju III (1290–1300) dočepali ponovno i banske i palatinske časti. Ali, jedan od braće, **magister Henrik**, vršio je,

među ostalim i **čast virovitičkog župana!** Sačuvano je jedno njegovo pismo iz jeseni 1287. g.⁷⁰ kojim se obraća »svima svojim dragima virovitičkim županima, činovnicima i poreznicima« javljajući im da je virovitičke posjede župana Emerika Vitomerova oslobodio od plaćanja poreza onako kako su to i prije bili »u vrijeme gospođe kraljice«. Stoga nalaže svim svojim činovnicima da ga nitko ne smeta. Magistar Henrik boravi tada u Rači.

Pa ipak, posljednja sačuvana isprava »stare kraljice« Elizabete iz svibnja 1290. g.⁷¹ svjedoči da se vodi između nje i sve snažnijih Gisingovaca borba za Viroviticu i njezino područje. Čini se da je kraljica još dopustila magistru Henriku i bratu mu banu Ivanu vlast nad virovitičkom županijom, ali virovitičku varoš im nije htjela prepustiti. Smatrajući varoš isključivo svojim darom, ona bogato obdaruje **virovitičke dominikance!** Naime, određuje »skromnu milostinju«, to jest građanski zemljišni porez od 20 denara »koji su nam naši virovitički građani prema našoj novoj odredbi dužni davati od pojedinih vrata«. Svrha darivanja jest izgradnja dominikanske crkve Sv. Spasa (ad opus sancti Salvatoris), a razlog je spas duša ne samo sina Ladislava, nego i Bele IV i Marije kao i pokojnog kralja Stjepana.⁷²

Nameće se zaključak da je »stariji kraljici« pošlo za rukom oteti Gisingovcima natrag Viroviticu i čim je stekla nekadašnju vlast nad varoš, vratila je građanske obaveze na onu visinu poreza koju su bili dužni plaćati prema Kolomanovoj povlastici. Po svoj prilici nije bila posve uvjerenjena da će joj Gisingovci zaista ustupiti virovitički porez i možda ga je zato prepustila dominikancima koje Gisingovci valja neće dirati.

Negdje u to vrijeme kraljica Elizabeta je, navodno uz znanje svoga sina Ladislava, svom vitezu i velikašu magistru Laurenciju iz porodice Aba darovala »vesnikat sv. Martina u županiji virovitičkoj« vyznaticum sancti Martini in comitatu de Wereuche)⁷³. Ona to čini ne spomenuvši ni jednom riječju da taj posjed pripada – zagrebačkom biskupu! Tek priznaje u darovnici Laurenciju da je morala nagraditi jer je vrlo uspješno ratovao za Arpadoviće i obavljao na svoj račun za njih skupa poslanstva. Točno se doduše da je riječ o posjedu na Dravi oko kojega su se u XIII. st. vodili česti sporovi, no ovo je darovanje novi dokaz da je zagrebački biskup imao u kraljici majci nepomirljivog neprijatelja. Zagrebački biskup Ivan će posjed ponovno dobiti u ruke tek 1292. g.⁷⁴ Biskup se tada tuži da je posjed potpuno opustošen i zato ga daje dvojici svojih vitezova, Nikoli i Oliveru, da ga drže i, dakako, ponovno nasele. I biskupov posjed **Gušće** (blizu Vaške) je također zbog minulih ratova tako opustošen da i njega dobiva moslavački knez Stjepan uz predijalne uvjete.⁷⁵

Međutim, mir između novoga vladara i Gisingovaca nije dugo trajao. Gisingovci su bili ogorčeni na Andriju III zato što je on u miru što ga je sklapao s Habsburgovcem vojvodom Albrechtom obećao da će srušiti najvažnije utvrde njihove u Ugarskoj (prije svega sam Kisek ili Güssing na austrijskoj granici po kojemu su se i prozvali Gisingovcima). Borba se između njih prenosi i na Podravinu tako da je Andriji III negdje u toku desetogodišnje vladavine pošlo za rukom vratiti kraljevsku vlast nad virovitičkom varoš i županijom. On se zato obraća »svom dragom i vjernom Kozmi, županu virovitičkom«, naloživši mu, da »sela Lužan i Orihovec u virovitičkom komitatu« doznači knezu Oguzu onako kako mu je već ranije to zapovijedio.⁷⁶ Nema, na žalost, po-

dataka iz kojih bismo mogli utvrditi da li je virovitički župan zaista izvršio njegovu zapovijed.

No, neki veliki uspjesi Andrije III u ovom dijelu Slavonije koji su držali Gisingovci nije bilo moguć i zato što su se oni povezali u pravo vrijeme s napuljskim Anžvincima (Karlo Martel, sin Karla II je već 1290. g. okrunjen za ugarskoga kralja) koje su ovi bogato nagradili. Karlo II, napuljski kralj, daje Ivanu najprije »slobodu ratovanja« (liberum belli ius et ferri licentiam) protiv kralja Andrije III, a zatim je njegova žena Marija (sestra pokojnog kralja Ladislava Arpadovića) koja jesmatrala da joj pripada ugarsko prijestolje potvrdila braći i neke ugarske županije.⁷⁷

Ali, upravo kod Vaške, dakle na teritoriju virovitičke županije, kad se kralj Andrija III spremao prijeći Dravu na povratku iz Slavonije, uspijeva Henrik Gisingovac uhvatiti ga. Ipak su posredovali kod Henrika kraljevi pristaše tako da ga je ovaj najzad pustio, ali se rat među njima nastavlja. Andrija ima više uspjeha i zato i šalje u Slavoniju svoju majku Mlečanku Tomazinu Morozini koju imenuje »herceginjom čitave Slavonije«, u kojoj se održala sve do 1296. g.⁷⁸ Izgledi Gisingovaca da u Slavoniji dođu do stvarne vlasti još se više smanjuju za Tomazinina brata Albertina koji je također »herceg čitave Slavonije«. Albertin je izabrao kao nekad ugarske kraljice Slavonsku Požegu za svoje sjedište, a zagrebačkoga biskupa Mihajla je postavio za svoga kancelara. Na Andrijinu stranu prelaze tada i svemoćni Babonići. No, za kratko.

Međutim, činjenica da se do kraja XIII. st. u ovim poravskim krajevima spominju neprestano ratovi s Gisingovcima, upućuje na zaključak da ih posljednji Arpadovići nije mogao potpuno potisnuti iz Podravine. Pojednosto o tim borbama nisu poznate jer nema dokumenata.

God. 1300 dolazi, kao što je poznato, do presudne **izmjene vladajuće dinastije!** Ugarske **Arpadoviće** su zamijenili napuljski **Anžvinci!** Knez Juraj Bribirski dovodi mladoga Karla Roberta najprije u Hrvatsku, zatim u Zagreb gdje je i okrunjen, dok njegov protivnik Andrija III umire u pravo vrijeme (14. siječnja 1301. g.). Tako je građanski rat pri izmjeni dinastije uglavnom izostao.

Već je V. **Kláić** ustvrdio da su Gisingovci bili najžešći neprijatelji mladoga kralja. »Što je ugarskih županija na jugu Dunava uz među austrijsko-štajersku: šopranjska, mošonjska, željezna i zalajska, svima su zapovijedala ta silovita, hajdučka braća. Knez Ivan banio se u šopranjskoj i mošonjskoj županiji, a knez Henrik obvladao šimežkom, tolnanskom, baranjskom, a napokon i bodrožkom. K tomu se širila njihova vlast i preko Drave: tu su u križevačkoj županiji posjedovali prostranih imanja, uz ino grad Koprivnicu. Henrik se na posljedku otimao i za baniju čitave Slavonije, koju su čast prije više puta obnašala starija braća njegova.«⁷⁹ Gisingovci postaju glavni oslonac protukralja Karlova mladoga Ladislava i opet su bogato nagrađeni banatom i južno-ugarskim županijama. U građanskom ratu koji tada izbija i u Slavoniji glavni su protivnici Henrik Gisingovac i Pavao Gorjanski, požeški kaštelan koji je još 1301. g. predao mladom Karlu požešku utvrdi. »Mora te je ban Henrik trašno razao među svojim protivnicima, jer je novi ostrogonski nadbiskup bio prinuđen, da 31. srpnja 1305. kazni njega i brata mu Ivana crkvenim prokletstvom, a sve zemlje njihove interdiktom. No kletve nadbiskupove nijesu mnogo djelovale; Henrik Gisingovac ostao svemoćan, te se je ponosito pisao: »ban čitave

Slavonije, magistar tavernika kralja ugarskoga, župan šimežki, tolnanski, baranjski i bodroški.«⁸⁰

Kad je papa Klement V poslao u Ugarsku svoga poslanika kardinala Gentila ovaj je uspio privući na Karlovu stranu čak i najveće protivnike kao što je bio ban Henrik Gisingovac. Ali, čim je 1309. g. ban Henrik umro, kralj Karlo I povjerava slavonski banat Stjepanu Baboniću koji je primoran 1316. g. povesti borbu i protiv sinova bana Henrika, Ivana i Petra. Borbu nastavlja njegov brat i nasljednik u banskoj časti Ivan Babonić. »Ban Ivan obsjedao Gisingovce u njihovu gradu Zdencima, te ih osvoji, premda je dopanuo rana na ruci i nozi. Nakon pada Zdenaca zatvorili se Gisingovci u grad Moslavinu; no i taj grad zauzeše privrženici kralja Karla. Jednom drugom prilikom zarobi šaroški kaštelan Mikac sedamnaest službenika Ivana Gisingovca, kad bijahu posli robiti neka sela, pak ih odvede kralju svomu u sužanjstvo. Mikac dopanuo tada smrtnih rana, te izgubio dva svoja službenika plemića. Baš junaštvo i požrtvovnost bana Ivana Babonića oslobodi Slavoniju od daljih provala Gisingovaca.«⁸¹

Budući da se zagrebački biskup Augustin Kažotić također ubraja među anžvinske pristaše, zahtijevao je od 1307. g. od Karla I i dobio potvrđnicu Ladislavove i Elizabetine isprave iz 1274 »super factu decimarum **liberarum villarum videlicet de Vereuche et Lyppa octocius comitatus de Vereuche**«⁸². Uza sve to malo je vjerojatno da su mu Gisingovci dopustili da ih stvarno uživa. Iste je vrijednosti bila bez sumnje i Karlova potvrđnica za selo Vašku⁸³, izdana također iste godine biskupu Augustinu. Međutim, posjed Sv. Martina zagrebački biskupi ne mogu vratiti jer ga je Karlo I potvrdio 1318. g. porodicu Aba.⁸⁴

Čim je 1325. g. došao u Slavoniju **ban Mikac**, on je po kraljevoj zapovijedi vraćao sve stanovnike njezine pod vlast ugarskoga kralja. Tada je Karlo I počeo privlačiti na svoju stranu i sinove bana Henrika, nagrađivši ih 1326. g. nekim posjedima.⁸⁵

Prvo svjedočanstvo da virovitička županija nije u rukama Gisingovaca potječe iz 1323. g.⁸⁶ kad se u popisu dostojanstvenika u jednoj Karlovoj ispravi spominje, među ostalima, i »**Ivan, magister vinotoča** kraljice Marije (i) **župan virovitički**«. Valja dodati da i južno-ugarska županije, prije svega zaladsku i šomodsku, drže Karlovi ljudi. Kasnije će sam ban Mikac sa svojim sinovima preuzeti spomenute županije.

Upravo činjenica da u početku XIV. st. slavonski ban drži u svojim rukama krajeve i županije uz desnu i lijevu dravsku obalu utjecala je i na **političku podjelu virovitičkog područja: virovitička županija ne ostaje više ograničena na usko područje između Drave i grada, već se proširuje prema jugu.** U jednoj kupoprodaji iz 1337. g. spominje se »posjed **Ilova** u distriktu virovitičkom na kojem je sagrađena kapela na čast sv. Jurja Mučenika.«⁸⁷ Budući da se u ispravi kaže da se prodaje ona polovica posjeda Ilove koja se nalazi »na onoj strani gdje je utvrda Stupčanica«, to znači da se granica virovitičke županije u XIV. st. proširila do obronaka Papuka prešavši i Bilogoru. Takav se opseg županije (comitatus) podudara, čini se, i s jednim dijelom arhidakonata **Gušće** (Guescha) kako ga opisuju Ivan Gorički u svojim Statutima zagrebačkoga kaptola. U svakom slučaju, i Ivan Gorički spominje i »crkvu sv. Jurja na Ilovi« (ecclesia sancti Georgii de Ilova)⁸⁸. U tom istom popisu župa zagrebačke biskupije iz 1334. g. u samom gradu Virovitici je župna crkva posvećena sv. Kuzmi i Damjanu.⁸⁹ Ali su tada u gradu uz spomenutu

crkvu još i franjevački i dominikanski samostan, također sa svojim crkvama.

Položaj je sinova bana Mikca nakon očeve smrti (1342.g.) odličan i zbog toga što su **trojica – Stjepan, Akuš i Ladislav** – bili vitezovi na kraljevu dvoru (preostala dvojica sinova, naime, Lorand i Nikola nisu kraljevski vitezovi).⁹⁰ Kad su dakle Mikčevi sinovi ušli u borbu s novim banom Nikolom Banićem od Lendave, on ih unatoč naporima nije mogao posve istisnuti iz Slavonije. Njihovo glavno središte u Podravini ostaje i dalje dobro utvrđeni Đurđevac.

Međutim, važno je spomenuti da je virovitička županija najkasnije četrdesetih godina XIV. st. organizirana poput ostalih slavonskih županija, što znači da je **virovitičko plemstvo** (nobiles) i ovdje dobilo svoje predstavnike ili svoje **plemičke suce** (iudices nobilium) i svoje vlastite **sudove** (sudske stolove ili sudske klupe). Koliko je to danas poznato, virovitička »**universitas nobilium**« nastupa prvi puta 1343.g.⁹¹ kad zajedno s virovitičkim župnikom Pavlom posređuje kod neke kupoprodaje. Naime, pred njima Margareta udovica Nikole zvanog Klerik zajedno s trojicom svojih sinova prodaje svoj posjed Stojdražu (na tlu virovitičke županije) slavonskom velikašu Nikoli Trentelu. Margareta priznaje da ju je na taj korak nagnala neimaština i glad jer njezin posjed stoji već mnogo godina pust i neobrađen, a ona sa svojom djecom nema od čega živjeti. Posjed mora da je bio velik jer Margareta dobiva za njega 25 maraka.

Slično čini 1352. g.⁹² »plemenita gospođa Anica« koja zbog siromaštva prodaje posjed »Weech« nekom kraljevskom dvorjaniku Ivanu za 100 maraka.

Neće biti nikakve sumnje da je **kralj Ludovik** od dolaska na prijestolje 1342. g. zaštićivao i **Viroviticu**. Međutim, zabavljen svojim drugim velikim poslovima i političkim planovima ne stiže do svakoga svog grada u Slavoniji i zato se slavonskim kraljevskim gradovima bilo nadati da će im svanuti bolji dani kad u njihovu sredinu dođe opet jedan **slavonski vojvoda ili herceg**. I zaista, kralj Ludovik je u početku 1353. g.⁹³ poslao po drugi puta u Slavoniju svoga brata **Stjepana** kao hercega i on je odmah počeo uređivati prilike u vojvodini. Stoga je bez sumnje upravo on zapovijedio banu Nikoli Baniću 1353. g.⁹⁴ da pođe ususet građanima Virovitice koji su se predvođeni svojim načelnikom Ivanom Jakobovim pojavili pred njim s tužbom na sedmoricu virovitičkih plemića koji kao gradski susjedi nastoje pomaknuti općinske granice. Naravno, oni tvrde da to čine na njihovu štetu. Građani donose pred bana Nikolu i povlasticu kraljice Marije, ali kad je banov čovjek došao na teren, neke varoške granice uz najbolju volju nije mogao obnoviti, jer je, kako je točno tvrdio, prošlo više od devedeset godina od izdanja povlastice.

Pa ipak je za Viroviticu i kratkotrajna pojava slavonsko-hercegova (Stjepan umire već ljeti 1354. g. a da nije navršio niti 22 godine)⁹⁵ bila vrlo značajna jer je i virovitički župan koji sjedi u njihovu gradu sada također hercegov čovjek. Herceg Stjepan je postavio za virovitičkog župana nekoga Stjepana.⁹⁶

Razabravši da je ipak došlo doba kad se mogu braniti od susjeda i svojim povlasticama, građani 1356. g.⁹⁷ odlaze do stolnobiogradske kaptola te mole kanonike da im prepisu i ovjerove Kolomanov privilegij. U Stolni Biograd odlaze: Petar Pavlov, Benedikt Dominikov, Ivan Jakobov, Grgur Stjepanov, Benedikt Petrov, Dominik Stjepanov, Ljube Budenov i Ivan zvan Nyers, svi redom »cives civitatis de Wereuche«. Čini se, međutim, da oni ne nose sa sobom na prijepis Kolomanov original nego neki prijepis iz 1279. g.

Međutim, kralj Ludovik se nije htio posve lišiti službe još uvijek dosta utjecajnih **Mikčevih sinova** i zato je 1358. g.⁹⁸ vjerojatno privremeno, povjerio najstarijem Mikčevu sinu **Stjepanu**, uz druge i virovitičku i požešku županiju. Naime, Stjepan je ratovao s Ludovikom pod Zadrom.

I 1379. g.⁹⁹ držat će obje županije **Stjepanov sin magister Akuš**. On će u Viroviticu postaviti za podžupana (vicecomes) nekoga magistra **Maja** koji će zajedno s dvojicom virovitičkih plemićkih sudaca (iudices nobilium de eodem comitatu) uređivati posjedovne odnose u županiji.

Vijesti o Viroviticu su za Lukovikove četrdesetogodišnje vladavine vrlo rijetke, ali je to po svoj prilici i zato što nije bilo razloga da se na kraljevskom ili hercegškom dvoru mijenja pravni položaj toga prastarog kraljevskog odnosno hercegškog grada. Zato se Virovitica spominje tek usput, kao na primjer 1369. g.,¹⁰⁰ kad u njoj boravi kraljica Elizabeta ili kralj Ludovik.¹⁰¹

No, čini se da je kraljica Elizabeta najkasnije 1390. g. zahtijevala da se grad preda neposredno u njezine ruke i zato se na dvorskom sudu u Budimu to i priznaje, ali kraljevski sudac ipak nije u sporu građana s voćinskim plemićima zbog toga dao pravo prvima.

Prema tome, **Virovitica je uspjela više od 150 godina sačuvati položaj slobodnog grada**, možda upravo zato što se na budimskom dvoru s pravom smatralo da ona nije pravi kraljevski grad, što stvarno i nije bila. Zato kad su rijetki hercezi obiju dinastija, ili pak kraljice, dolazili u Slavoniju, vrlo su rado obnavljali svoja prava nad varoši, a to je u krajnjoj liniji imalo i dobre posljedice za cjelokupno naselje. Pošteđena od velikih velikaških razračunavanja, Virovitica je rasla unutar svojih skromnih okvira i iz »velikog sela« izrasla u ponosni grad u kojem su i kraljevi sve do kraja XIV. st. rado odsjedali.

Bilješke

1. Vidi o tome opširnije N. Klaić, Prilog pitanju postanka slavonskih varoši, Zbornik Fil. fak. III. 1955, str. 45 i d.
2. Ovo slobodno naseljavanje kolonista i slobodno napuštanje zemlje imali su u početku XIII. st. svi kolonisti, dakle i oni na selu i oni u varoši. Međutim, točno je i to da vlastelin nastoji zadržati kmeta na svojoj zemlji i zato se također u prvim slavonskim dokumentima pojavljuju ograničenja slobodnog kretanja. Vidi T. Smičiklas, Codex diplomaticus regni CDS III str. 105 (dalje citiram CD)
3. Zato se često varošani nazivaju Vidi, na primjer, »homines de-

foro Toplice« (nekadašnje Toplice, danas Topusko) (CD III, str. 105).

4. To vrijedi od druge varoši i za Varaždin, grad koji je i prije 1209. g. imao svoju općinu i vlastitoga suca koga su zvali - r i h t a r d u s (od njem. riječi Richter – sudac). Vidi CD III, str. 89.

5. Tako herceg Koloman zove Viroviticu. Vidi CD III, str. 422.

6. CD II, str. 297.

7. Vidi o tome opširno N. Klaić, Zagreb u srednjem vijeku, str. 76 i d.

8. To je vrlo dobro poznati sastanak vladara i njegovih vitezova i plemića na Rakoškom polju 1222. g. kad je Andrija II u tzv. zlatnoj buli morao popustiti zahtjevima plemića. Vidi N. Klaić Povjest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, Zagreb 1976, str. 307–315.
9. CD III, str. 186
10. CD III, str. 214
11. CK III, str. 238–240.
12. CD III, str. 247–249.
13. CD III, str. 252.
14. CD III, str. 253.
15. CD III, str. 261.
16. CD III, str. 261–262.
17. CD III, str. 264.
18. CD III, str. 346.
19. CD V, str. 496.
20. CD, III, str. 422.
21. Boreći se uzalud 1882. g. protiv pisanja mađarske historiografije o pripadnosti nekih dijelova Podravine ugarskim županijama, Vjekoslav Klaić (Slavonija od X. do XIII. stoljeća, str. 48) se poziva na »županat Novak« (kod Gornjega Miholjca) kao na dokaz o ostacima »plemenskih župa slovjenskih« (n.dj., str. 49). On misli da su tek nakon dolaska Ladislava I »slavenske župe« pretvarane u »ugarske županije«. Međutim, Klaiću treba prigovoriti što je poricao utvrđenu činjenicu, naime, prostiranje nekih ugarskih županija (prije svega zaladske i šomodske) u XIII. st. južno od Drave, dakle i na njezinoj desnoj obali.
22. CD III, str. 422.
23. CD III, str. 422. »Noscat igitur tam presens universitas quam futura, quod nos hospitibus nostris de magna villa Wereuche tam ad presens existentibus quam supervenientibus talem constitutum libertatem, ut libere venire possint cum omnibus pecuniis suis et recedere quo voluerint absque diminutione omnium rerum suarum, tam domibus suis venditis, quam aliis suis necessariis.«
24. »Preterea concessimus eisdem, quod si quis sine herede desecerit ex ipsis, possit libere pecuniam suam et omnia quecumque habuerit cuiuscunque voluerit sive cognatis suis sive pro remedio anime disponere.«
25. »Item constitutum eis, quod nobis de qualibet porta quatuor pondera persolvere cum statera loci teneantur, sive plurime sint posite mansiones in una curia.«
26. »Preterea constitutum, quod nullus iudex in causis eorum ipsis possit iudicare nisi solummodo villicus eorum pro tempore constitutus cum civibus ville eiusdem, cum iuratis, qui quidem coniurati ad faciendia iudicia fuerint computati seu destinati.«
27. »Preterea statutum eis iuxta libertatem ipsorum, ut in maiorem ville unum ex ipsis quem voluerint eligant et nos confirmamus, relinquentes hoc in voluntate ipsorum, ut annuatim, probato termine maioris ville eorum, deponere possint.«
28. CD IV, str. 174. Građani Gradeca imaju, na primjer, prema povlasci iz 1242. g., pravo izabirati suce ili načelnike »odakle god hoće«.
29. CD III, 423. »Statutum estiam eisdem, ut tributum in nullo loco dare teneantur extraneo.«
30. »Item constitutum eis concedentes, quod neque equos, neque currus, qui pons vocentur, nec legaciones deferre, nec victualia aliqua, nisi una cǎdie pro munere, nec victualia bani que zalusina vocantur dare teneantur.«
31. CD III, str. 252.
32. CD III, str. 423.
33. CD III, str. 423.
34. CD IV, str. 89.
35. CD IV, str. 40.
36. CD IV, str. 89.g. 1239.
37. CD IV, str. 123.
38. CD IV, str. 190.
39. CD IV, str. 284.
40. CD IV, str. 374–376.
41. CD IV, str. 374.
42. CD IV, str. 374. »Ad universorum noticiam tenore presencium volumus pervenire, quod nos hospitibus nostris de Wereuche, congregatis et congregandis, eandem libertatis condicionem duximus ordinandam, quam hospites de Segust ex regie benignitatis gracia favorabiliter optinuerunt. . . «
43. »Ita tamen, quod ipsi singulis annis racione census quadraginta marcas in monetis domini regis cum eadem celebritate secundum magis et minus, sicut se qualitas temporis optulerit, in festo sancti Michaelis, homini nostro ad hoc a nobis protempore constituto, solvere teneantur.«
44. »Preterea racione victus annuatim nobis debent dare sexcentos panes, sex boves pasuales, centum gallinas, vinum sexaginta cubulos, centum cubulos annone cum cubulo quatuor palmarum.«
45. Županija virovitička u prošlosti, Osijek 1896. str. 87. i Josip Bösendorfer, Crtice iz slavonske povijesti, Osijek 1910. str. 98 smatra da je teritorij koji je kraljica dala građanima »obuhvaćao okolicu Virovitice, pa sve do Drave.«
46. CD IV, str. 374. »Nos siquidem prememoratis hospitibus, ut congregati oservantur et congregandi securius valeant sustentari, terram ipsorum certis metis circumquaque duximus distingendam.«
47. CD V, str. 80.
48. CD V, str. 275, 276.
49. CD V, str. 516.
50. Vidi J. Bösendorfer, n.dj. str.107.
51. N. dj., str. 107.
52. CD VI, str. 144.
53. CD VI, str. 120.
54. CD VI, str. 359.
55. CD VI, str. 360.
56. CD VI, str. 193.
57. CD VI, str. 226.
58. CD VI, str. 565.
59. CD VI, str. 383.
60. CD VI, str. 386–387.
61. CD VI, str. 421.
62. CD VI, str. 447. »Ad noticiam universorum tenore presencium volumus pervenire, quod licet nos decimas liberarum villarum de Vereuche et Lyppa ac tocius comitatus de Vereuche tam frugum, vini, quam marturinarum, tributorum, fororum ac portuum nostris temporibus percepimus credentes ipsas decimas ad nos portinare, licet etiam per venerabilem patrem Thymoteum dei gracia episcopum Zagrabiensem super restitutione earundem fuisse semper requisiti, nec eidem acquivissemus usque ad hec tempora in hac parte.«
63. CD VI, str. 447. »Quia tamen perquisita diligentius et comperta omnimoda veritate nobis clarius constitit tam per viros religiosos, alias personas ecclesiasticas, quam etiam laicos fidedignos omni exceptione maiores, ipses decimas ad ius et proprietatem dicti venerabilis patris Thymotei episcopi Zagrabienensis ac eius ecclesie procul dubio pertinere. Volentes nostre consciencie consulere ac salutis, easdem decimas. . . prefato venerabili patri Thymoteo episcopo Zagrabienensi, eius successoribus ac ecclesie sue reddidimus et restitimus pure et simpliciter sine omni contradictione pleno iure.«
64. CD VI, str. 482–483.
65. CD VI, str. 483.
66. CD VI, str. 483.
67. CD VI, str. 490.
68. V. Klaić Povjest Hrvata I, str. 263.
69. N. dj., str. 264.
70. CD VI, str. 596.
71. CD VI, str. 694.
72. CD VI, str. 694. » . . . videlicet, collecta viginti denariorum, qua nobis hospites nostri de Vereuche racione terragii nostri iuxta nostram ordinationem ex novo factam de singulis portis tenentur, eisdem fratribus predicatoribus ad opus predictum annuatim persolvere et dare debeant, donec ipsum opus domino concedente finaliter potarint consummari.«
73. CD VI, str. 703–704.
74. CD VI, str. 109.
75. CD VII, str. 165.
76. CD VII, str. 10.
77. V. Klaić, n. dj., str. 270.
78. N. dj., str. 275.
79. N. dj. II, str. 8.
80. N.dj., str. 10.
81. N. dj., str. 28.
82. CD VIII, str. 150.
83. CD VIII, str. 148.
84. CD VIII, str. 493.
85. CD IX, str. 307.
86. CD IX, str. 110.
87. CD X, str. 306.
88. J. Buturac, Popis župa zagrebačke biskupije od god. 1334, Zbornik zagreb. nadbiskupije I, Zagreb, 1944, str. 422.
89. N. dj., str. 423.
90. V. Klaić Povjest Hrvata II, str. 76.
91. CD XI, str. 78.
92. CS XII, str. 128.
93. CD XII, str. 205.
94. CD XII, str. 205.
95. V. Klaić Hrvatski hercezi i bani za Karla Roberta i Ljudevita I, Rad JAZU 142, 1900, str. 140.
96. CD XII, str. 163.
97. CD XII, str. 339.
98. CD XII, str. 448.
99. CD XVI, str. 23.
100. CD XIV, str. 186.
101. CD XIV, str. 188.